

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477)

о. *Юрій Мицик, Богдан Березенко*

УНІКАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ПОЛКОВНИКА МАРТИНА НЕБАБИ

Українська іконографія козацьких часів дуже бідна. Навіть портретів чи малюнків козацьких гетьманів збереглося обмаль: Сагайдачного, потім майже всіх гетьманів, починаючи від Богдана Хмельницького і закінчуючи Кирилом Розумовським. Причому це зазвичай один-два портрети чи малюнки. І лише Богдан Хмельницький та Іван Мазепа складають певний виняток: понад п'ять зображень, однак не завжди достовірних. Особливо не пощастило Мазепі, явно недостовірні зображення якого гуляють по сторінках наукових видань, демонструються навіть у музейних експозиціях, не кажучи про популярні видання. Так, часто доводиться бачити портрет нібито гетьмана Мазепи з роздвоєною бородою, хоча відомо, що цей малюнок значно пізнішого часу зображає... єврейського корчмаря; здавна в обігу перебуває і портрет роботи російського художника XVIII ст. І. Нікітіна. На ньому змальовано «напольного гетьмана», і це нібито Мазепа. Треба сказати, що напольних гетьманів не існувало в природі. У практиці Речі Посполитої (Польщі й Литви) були тільки польні гетьмани, тобто заступники великих гетьманів (коронного і литовського). В практиці України-Гетьманщини польних гетьманів взагалі не було (хіба що наказні). Вважати, що портрет міфічної анонімної особи це і є Мазепа, принаймні легковажно. Заплутанішою є історія з кінним портретом невідомого лоповухого гетьмана зі шведського замку Грінсхольм. З того факту, що у правій руці вухань держить булаву, часом робиться висновок, що це Мазепа. Насправді це Ян Павел Сапіга, литовський польний гетьман у 1681-1720 рр. Збереглися навіть такі ж його портрети, але підписані.

Ще гірша ситуація з портретами козацьких полковників до початку XVIII ст. Та й у подальшому їх небагато. Маємо зображення полковників Півторакожуха, Максима Кривоноса (це швидше карикатура), Михайла Кричевського (посмертний портрет роботи голландського художника Абрагама Вестерфельда), Тимоша Хмельницького, Григорія Гуляницького... І все). Правда, є малюнок Вестерфельда, на якому

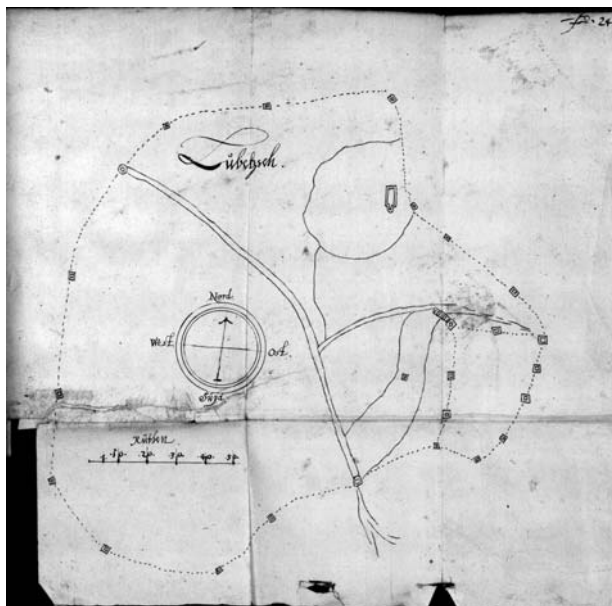

© Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук (м. Київ).

© Березенко Богдан Олексійович – аспірант Інституту української археографії та джерелознавства НАН України.

зображені три козацьких послі до литовського польного гетьмана Януша Радзивілла, але не уточнюється, хто конкретно там зображений. До того ж малюнок дуже маленький, і риси обличчя послів важко розрізнити. Тому інакше як сенсаційною не можна назвати знахідку чеських архівістів, які відцифрували матеріали королівського архіву (Kralovska kanonie premonstratu na Strachove). Під номером DB V 68 цього архіву зберігається розгорнута реляція про похід Радзивілла з Бобруйська на Київ і Білу Церкву 1651 р. («Relation vom litauischen Feldzug im Jahre 1651»). Уже на початку реляції говориться, що Радзивілла протидіяли полковники Небаба, Гаркуша, Подобайло або ж Пободайло (Bobodajlo), Литвиненко (Litwenenko). Текст написано німецькою мовою готичним шрифтом досить нерозбірливим почерком, і його розшифровка та переклад українською ще попереду. Але у цій реляції є близько десятка малюнків і планів (деякі навіть у кольорі, в т. ч. портрет Небаби), які зображають Київ, Гомель, Речицю, Лоїв, схематичний малюнок литовського війська на марші і т. д. Головною ж сенсацією є реалістичне зображення чернігівського полковника Мартина Небаби. Підпис під малюнком ясно свідчить, хто на ньому зображений: «Козацький генерал-лейтенант Небаба, який поліг під Лоєвом».

Насправді ця битва, в якій українські повстанці зазнали поразки від карателів Радзивілла, відбулася 6 липня 1651 р. під Ріпками, поблизу Лоївської переправи, але сучасники нерідко називали її битвою під Лоєвом. Художником, який змалював Небабу і створив інші плани й малюнки, був, судячи з усього, згадуваний А. Вестерфельд (рік народження невідомий—1692), придворний художник князя Я. Радзивілла, який супроводжував князя у його поході в Україну 1651 р. Один із малюнків (вигляд Києва з лівого боку Дніпра) навіть підписаний А. Вестерфельдом. До того ж манера, в якій виконані малюнки, дуже подібна до тієї, яка притаманна цьому художнику. Але навряд чи Небаба спеціально позував Вестерфельду. Це, очевидно, малюнок, зроблений по смерті полковника. Вестерфельд, як і у випадку з М. Кричевським, зробив посмертне зображення, але «оживив» його. Джерельні дані посередньо свідчать саме про такі обставини створення малюнка. Адже із джерел відомо, як саме загинув Небаба і навіть як він був одягнений у момент загибелі, що підтверджує й нововиявлена в архівах анонімна реляція про загибель цього полковника (1). На портреті Небаба зображений людиною років 40 з борідкою та вусами, «оселедцем», з двома ранами від шаблі над лівим вухом, плямкою крові на грудях, у жупані (нагадаємо, що в момент загибелі на Небабі був атласний зелений жупан). Подальша робота над реляцією, можливо, прояснить ще деякі обставини створення портрета. Але ясно, що маємо справу зі справді унікальною знахідкою. Щоб збагатити іконографію Сіверщини XVII ст., наводимо цей портрет, а також план Любеча.

1. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1996. – Т.IX. – Ч. 1. – С. 322; Національна бібліотека України ім. В. Стефаника у Львові. – Відділ рукописів. – № 22867. – Арк. 182.